

УДК 323.382.058.237.94(477).

О.В. Лисенко
(м. Київ)

СПІВПРАЦЯ МІЖ ПЕРЕДОВОЮ УКРАЇНСЬКОЮ, РОСІЙСЬКОЮ, ПОЛЬСЬКОЮ ТА ЄВРЕЙСЬКОЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ – ЯК ПЕРШИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ МОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Стаття присвячена співпраці між представниками української, російської та єврейської інтелігенції та її впливу на формуванні модерної української нації.

Статья посвящена сотрудничеству между представителями украинской, русской и еврейской интеллигенции и ее влияния на формирование современной украинской нации.

The article is devoted to cooperation between Russian, Ukrainian and Jewish intelligentsia and its impact on the formation of modern Ukrainian nation.

Після скасування кріпосного права у 1861 р. в Наддніпрянщині почав повільно розвиватися капіталізм. Ця уповільненість пояснювалася тим, що селяни у той час не мали достатніх оборотних коштів для інтенсивного розвитку свого господарства, а поміщики в переважній більшості виявилися зовсім не готовими до ведення його у нових, вільних економічних умовах і масово розорилися. Потрібний був певний проміжок часу, за який би українські міцні господарі мали можливість викупити в поміщиків земельні угіддя й почати вести інтенсивне сільське господарство. На жаль, цього часу українські селяни не мали. Через двадцять років після скасування кріпосного права, у березні 1881 р. Олександра II було вбито революціонерами-терористами, а його наступник, Олександр III несподівано для всієї Російської імперії пішов на союз із недавніми ворогами по Кримській війні – Англією та Францією. В результаті цього у Наддніпрянщину ринув англо-франко-бельгійський капітал. Звичайно, сам по собі факт іноземних інвестицій в економіку країни був є чимось негативним, але ситуація погіршувалася тим, що в Російській імперії в цілому і у Наддніпрянщині, зокрема, не було сталого прошарку місцевих підприємців, здатного до цивілізованої конкурентної боротьби із західними капіталістами. Надзвичайно негативно впливало на розвиток продуктивних сил держави й те, що із зовнішньополітичних причин російський уряд усіяко потурав європейському капіталу на шкоду як власним підприємцям, так і місцевим робітникам.

Щоправда, деяку користь від іноземних інвестицій отримала й Україна. Так, О.Донік стверджує, що «у Катеринославі істотні зрушення відбулися на-

прикінці 70-х – протягом 80-х рр. XIX ст., коли через місто пролягла Катеринська залізниця, був споруджений міст через Дніпро. На кінець XIX ст. це місто перетворилося на важливий індустріальний центр Півдня Російської імперії, куди широким потоком вливалися капітали російських та особливо іноземних промисловців і банкірів. У 1897 р. у Катеринославі бельгійське товариство проклало одні з перших в Україні трамвайні колії, на початку XX ст. тут електрифікуються і телефонізуються вулиці та будинки, місто розбудовується і впорядковується. Відповідно стрімко зростало населення. Так, приміром, в 1910 р. у Катеринославі вже проживало 195 577 осіб п'ятдесяти національностей. З останньої чверті XIX ст. Катеринослав та прилеглий до нього промисловий регіон, з огляду на їх бурхливий індустріальний розвиток, сучасники не випадково називали «новою Америкою»¹. На підтвердження своїх поглядів О.Донік навів слова відомого вченого-історика Д.Яворницького, котрий стверджував, що «на високу ступінь економічне і промислове життя нашої губернії одразу піднялося, коли в надрах землі були відкриті багаті поклади залізної руди і кам'яного вугілля. Тоді Катеринославська губернія перетворилася на одну з найбагатших губерній у Росії, а саме місто Катеринослав стало великим фабрично-промисловим центром»².

Однак, цей здавалося б стрімкий промислово-урбаністичний розвиток не був закріплений соціально-економічною та культурно-освітньою інфраструктурою в селах, які з усіх боків оточували Катеринослав й інші великі промислові міста Наддніпрянщини. Ситуація погіршувалася також тим, що ще з часів Катерини II російський уряд усіяко гальмував розвиток сільського господарства в Україні. У своїй праці «Українська революція і робітництво» О.П.Рєєнт зазначав: «У 60-ті роки XVIII ст. Запоріжжя вже позбулося економічної залежності від Росії і стало її серйозним торговельним конкурентом на Півдні. Це не могло не турбувати царський уряд, котрий втрачав контроль над козацькою старшиною і добре розумів, що економічна незалежність рано чи пізно поставить на порядок денний питання про незалежність політичну. Помітивши загрозу традиційній колоніальній політиці, Катерина II вжила превентивних заходів, щоб запобігти їй. Слід зауважити, що Катерина II зовсім не сприймала можливість самостійного розвитку України й на практиці проводила жорсткий, послідовний курс на її закабалення. Наслідки такої політики одразу ж згубно позначилися на розвитку краю. Насамперед це стосується запровадження переважного права володіння землею некорінним населенням. Якраз росіянам і колоністам надавалися величезні пільги перед усіма іншими, хто хотів би цією землею володіти. Крім того, низька вартість українського земельного фонду не давала можливості корінному населенню бути конкурентоздатним у відстоюванні свого права на володіння землею. І останнє – кредити й позички росіянам та колоністам на пільгових умовах знову ж таки не давали корінному населенню можливостей для створення і зміцнення своїх господарств»³.

Великі промислові центри за своїми розмірами займали мізерну частину від загальної площі Наддніпрянщини. Вони з'єднувалися між собою надійним

залізничним сполученням, але його загальний кілометраж був знову ж таки мізерним порівняно із кілометражем ґрунтових доріг, які сполучали між собою українські села. Вони у весняний та осінній період перетворювалися на непрохідне болото, і майже будь-який зв'язок між селами фактично припинявся. Отже, селяни навіть із сусідніх сіл не мали певного постійного контакту одні з одними. Це призводило до того, що психологічно жителі Іванівки вважали себе іванівцями, а Богданівки – богданівцями, і майже зовсім не відбувався процес усвідомлення їх себе українцями, громадянами, приналежними до однієї нації. Промислові центри були сполучені між собою телефонним та телеграфним зв'язком, але знову ж таки число городян, котрі мали можливість користуватися цими благами цивілізації, було незначним навіть у великих містах, бо коштували вони дуже дорого. Всі статистичні дані про те, наскільки зросло в Наддніпрянщині виробництво сталі, чавуну й вугілля, у скільки разів збільшилася протяжність залізниць й телеграфного сполучення, не мають до абсолютної більшості українського населення майже ніякого відношення. Всі ці блага стосуються порівняно невеликого відсотка міського населення, серед якого частка етнічних українців була дуже незначною. Кількість виробленої сталі, чавуну й вугілля, а особливо кошти, отримані від їх реалізації, варто було б взагалі відносити до історії розвитку економіки та фінансів таких країн, як Англія, Франція та Бельгія, а не Російської імперії й тим більше України. Тобто всі наявні успіхи в справі індустріального та інформаційного розвитку Катеринославщини стосувалися не етнічних українців, а невеликого відсотку інонаціонального елемента, котрий діяв виключно заради свого збагачення й не вважав за потрібне поширювати ці блага цивілізації на українські села. Тому значно ближчими до реального стану речей варто вважати слова члена «Товариства для сприяння російській промисловості і торгівлі» С.Ф.Шарапова на одному з його засідань у березні 1899 р.: «Тільки велика наївність наших фінансистів змушує їх думати, що у великих мільйонних підприємствах, заснованих на іноземні капітали, є що-небудь окрім звичайного збирання вершків та пересічного промислового обкрадання, в якому російський народ (а до нього тогочасна практика включала й українців – О.Л.) грає таку ж роль, як індуси, китайці, негри. Не випадково Катеринославська губернія досить відверто називається Білим Конго»⁴.

Ця обставина була тим більш тривожною, що і в останній, та у в цілому в усьому південно-східній частині України великі підприємства були збудовані не у хліборобській зоні з більш-менш усталеними нормами суспільного буття, а в ще недавно майже незаселеному степовій регіоні, де раніше панували кочівники і вирував дух схильної до силових дій та погромів козацької вольниці. Визначний діяч українського національного відродження початку XX ст. гетьман П.Скоропадський, наголошуючи на неоднорідності української нації, зазначав: «Загалом, українці – це просто населення, що складалося віками з кочових прийдшлих племен і місцевих землеробських. Час від часу кочові начала розпочинають брати гору, бунтують, доводять край до революції та руїни. Козацтво,

не осіле, не землеробське, в своїй основі – це прояви кочівництва, непокори, часом і несамовитості. Саме ці елементи протягом століть і не дають сформуватися українцям у хліборобську високопродуктивну державу. Нині ці кочівники здійняли революцію в Україні, руйнують за століття набудоване хліборобами. ... Махновська анархія – це найвищий прояв української кочової стихії»⁵.

Крім того, наприкінці XIX – на початку XX ст. в ці мало заселені й майже суспільно не структуровані регіони ринув потік люмпен-пролетаріату із великоросійських губерній. Це також був контингент у більшості своїй далекий від цивілізованих європейських норм життя, схильний до алкоголізму, п'яної поножовщини та зневаги до суспільної моралі. Здавалося, що хоча б із власних інтересів недопущення на своїх підприємствах соціального вибуху англо-франко-бельгійські підприємці повинні були б сприяти підвищенню культурно-освітнього рівня робітників – відкривати школи, художньо-хореографічні гуртки, а для того, щоб забезпечити продуктами харчування постійно зростаюче населення великих промислових центрів, вкладати хоча б частину із отриманих високих доходів в інтенсифікацію сільського господарства. Дійсно, надання пільгових кредитів могло б суттєво посприяти тому, щоб процес викупу поміщицьких землеволодінь та насичення селянських господарств передовою на той час технікою пішов би значно швидше. Все це повинно було відчутно зменшити ризики соціального вибуху у Наддніпрянщині. Але підвищення культурного, освітнього й матеріального рівня життя українців неминуче повинно було привести до того, що вони почнуть вимагати гідної оплати своєї праці, а цього західні капіталісти найбільше боялися та не бажали. Поки російське самодержавство мало достатню силу, українські робітники змушені були працювати за мізерну порівно із їхніми європейськими колегами заробітну плату. Ця обставина створювала в іноземних капіталістів ілюзію того, що вони й надалі зможуть безкарно визискувати український народ, і ніяке громадянське суспільство, у котрому робітникам потрібно платити гідну заробітну плату, їм не лише не потрібне, але й зовсім небажане, навіть шкідливе. Тут видно, наскільки небезпечним є факт, коли великі підприємства, на яких працюють сотні тисяч робітників, належать не місцевим, а іноземним бізнесменам. Якби великі підприємства в Україні належали представникам корінної нації або представникам тих російських, польських, єврейських кіл, котрі пов'язали свою долю і долю своїх дітей з цією землею, то вони б, безперечно, почали вкладати кошти в зміцнення соціально-економічної та культурно-освітньої інфраструктури цього ще напівдикого краю, якщо і не з власної доброти й щедрості, то принаймні через бажання забезпечити себе і своє потомство від агресії місцевого населення.

Однак, західні капіталісти намагалися заощадити на заробітній платі робітникам, витратах на соціальну та культурно-освітню сфери, тим самим провокуючи соціальний вибух у майбутньому, аби лише негайно отримати якнайбільше матеріальних прибутків. Це пояснювалося тим, що іноземні підприємці розуміли, що їм й їхнім родинам у разі необхідності є куди тікати, і тому осо-

бисто їм гинути не доведеться, а вкладені в Україну інвестиції вони у будь-якому випадку встигнуть повернути шляхом нещадної експлуатації її жителів.

Як бачимо, той устрій, котрий на рубежі XIX – XX ст. склався в південно-східній Україні, лише помилково вважався класично капіталістичним. Адже економічний розвиток завжди йде поряд із вільним розвитком громадянського суспільства – зростанням цивілізованої політичної та профспілкової активності значних верств трудящих, підвищенням їхнього добробуту, а отже, й нейтралізує їхню схильність до погромницьких дій.

У справді вільному ринково-демократичному суспільстві надзвичайно зростає роль інтелігенції. Саме до неї від правоохоронних органів переходить функція нейтралізації лівацько-погромницької ідеології на кшталт «смерть буржуазії». Безперечно, левову частку фінансових витрат на цю вкрай необхідну справу бере на себе великий та середній бізнес, який розуміє, що у противному разі він буде фізично знищений. Ці взаємовигідні стосунки між капіталом й інтелігенцією роблять країни західної демократії найбільш стабільними в суспільно-політичному і соціально-економічному плані. Саме тому, що великий бізнес прямо та відверто визнає свою фінансову відповідальність за добробут інтелігенції, ці держави досягли такого значного прогресу. Інтелігенція у західних демократичних країнах, одержуючи свій гідний відсоток матеріальних благ, не лише не зацікавлена в підбурюванні соціальних низів до погромницьких дій проти верхніх прошарків суспільства, а, навпаки зацікавлена в тому, щоб шляхом культурно-освітньої діяльності відвернути робітників та селян від деструктивних дій. В Україні ж, англо-франко-бельгійські безсовісні ділки-грабіжники не бажали вкладати ніяких коштів в національну культуру та освіту, сприяти розвитку вільної демократичної преси. Все це призводило до того, що значна частина української інтелігенції, не бачачи перед собою ніяких матеріальних вигід та перспектив від розвитку великої промисловості у регіоні, вирішила кращим для себе спробувати досягти благополуччя й поліпшення власного соціального становища шляхом революційної та соціалістичної діяльності, провокуючи робітників та селян до насильницьких дій.

Дуже чітку оцінку цим діям згодом дав міністр внутрішніх справ за гетьманату П.Скоропадського І.Кістяківський, котрий стверджував: «Інтелігенція, яка в кожній нації є елітою і, при досягненні певного відсотка, негайно творить свою державу, в нас не є елітою національною, а в своїй більшості – продажною, заздрісною, полохливою й неорганізованою юрбою, що служить будь-яким окупантам»⁶. Дуже негативно оцінював соціалістичні експерименти останньої також сам гетьман: «Соціалізму серед нашого народу ніколи не було. А коли він і є, то в середовищі відірваних від народу диваків-інтелігентів, позбавлених міцного ґрунту під ногами і духовно нездорових»⁷.

Разом з тим наміри українських соціалістів захопити владу не були такими вже й безнадійними, тим більше, що сам великий західний капітал створював для цього всі передумови. Маючи на меті перетворити українців на дешеву робочу силу, він свідомо сприяв консервації в Наддніпрянщині напівфеодально-

поліцейського ладу, гальмував розвиток, як суспільно-політичного, так і національно-культурного та економічного життя у регіоні. Для того, щоб придушувати справедливе невдоволення українців, колонізатори вимагали від слухняного їм уряду Миколи II посилення каральної поліцейсько-жандармської імперської машини, котра оточувала робітниче середовище суцільними шпигунськими мережами, в яких працювали тисячі філерів⁸.

Тобто вперше в історії людства капіталізм почав сприяти не розвитку вільної преси, свободи зібрань і праву кожної особи висловлювати свої думки, а, навпаки, посиленню феодально-поліцейського деспотизму, придушенню робітничої ініціативи, забороні мітингів, зібрань й інших форм робітничої самодіяльності. Російська імперія стрімко перетворювалася у напівколонію та поліцейську державу, котра витрачала сотні мільйонів золотих карбованців не на інноваційний шлях розвитку промисловості, не на інвестиції в інформаційний сектор економіки, а на гігантську армію поліцейських та філерів, які лише шкодили становленню вільного, демократичного суспільства, здатного продукувати новітні технології.

Це призводило до того, що в останньому посилювався вплив жандармсько-поліцейських структур, серед співробітників котрих традиційно було багато людей з німецькими прізвищами і яким не подобався новий зовнішньополітичний курс Миколи II на розрив відносин з їхньою історичною батьківщиною, Німеччиною, на користь стосунків із країнами Антанти. Вони були реакційними та антиукраїнськими не тому, що виступали проти зближення Росії із цими державами, а тому, що прагнули реставрації кріпосницьких порядків часів германофіла Миколи I. Ненавидячи антантівський капітал, ці пронимецькі сили були зовсім не проти того, щоб самим перейняти варварські методи експлуатації, котрі впроваджував в Україні останній, але щоб зиск від цього йшов не англійцям, французам та бельгійцям, а саме їм. Для цього із числа найбільш підступних та безпринципних провокаторів була створена більшовицька партія, яка виступала знаряддям в руках орієнтованих на Німеччину реакційних сил Російської імперії для фізичного витіснення англійських, французьких, бельгійських капіталістів та захоплення їхнього майна шляхом збудження погромницьких настроїв серед робітників. Програмою мінімум для більшовицької партії було повалити проантантівський уряд Миколи II і відновити дружні стосунки з Німеччиною з одночасною експропріацією та націоналізацією майна західних капіталістів; програмою максимум було знищення під вивіскою «диктатури пролетаріату» всіх українських національно-культурних, економічних та освітніх закладів і створення умов для безконтрольного розгулу грабіжницького «дикого капіталізму».

Для досягнення своїх цілей більшовики використовували соціалістично налаштовану місцеву інтелігенцію, аби розхитати ситуацію в Україні й потім на хвилях хаосу прийти до повної й необмеженої влади. Українські соціалісти, не розуміючи, яку долю їм буде уготовано після того, як вони виконають свою деструктивну роботу, активно почали дестабілізувати ситуацію у регіоні.

Їм намагалася протистояти національна еліта – нащадки тієї старшини, котра за кілька століть до того фактично зрадила свій народ, перейшовши на службу до російського самодержавства. За цей час вони встигли стати невід’ємною частиною панівної верстви російського суспільства, обросли потрібними зв’язками із найвпливовішими родинами імперії. Це давало їм перспективні стартові умови для того, аби гідно повернути борг своєму зраженому колись їхніми предками народу. Отже, в умовах Наддніпрянщини вперше у світовій історії виникла така ситуація, коли за цивілізований, демократичний розвиток своєї країни боровся не великий капітал проти представників старої, феодальної еліти, а, навпаки, нащадки колишньої козацької старшини виступали проти останнього, який із метою отримання дешевої робочої сили всіляко гальмував соціально-економічний, суспільно-політичний і культурно-освітній розвиток України. Особливо успішно відстоювали соціально-економічні й національно-культурні права українського народу «Просвіти» і кооперативи, котрі часто об’єднувалися за допомогою земств, на чолі яких у більшості своїй стояли вітчизняні інтелігенти – нащадки колишньої козацької старшини.

Між представниками обох груп української інтелігенції розпочалися тривалі непримиренні конфлікти. Показовим тут є випадок з Ф.А.Лизогубом – представником відомого козацько-старшинського роду. В 1901–1905 рр. він на посаді голови Полтавської губернської земської управи зарекомендував себе великим покровителем української культури й мистецтва. Разом з тим Ф.Лизогуб цілком ігнорував «новітній» український рух, за що багато представників вітчизняних соціалістичних партій негативно оцінювали його діяльність, вважаючи ворогом національного відродження. Так, коли П.Скоропадський звернувся до останнього з проханням з’ясувати, чого домагаються політичні діячі нової хвилі у справі українізації міністерств і урядових установ, то він почав обурюватися: «Та я сам українець, куди більший, ніж ці так звані горлопани-патріоти. Звідки вони взялися? Чи їм відомо, що мій предок Лизогуб мав чин полковника?»⁹.

Подібні конфлікти між українськими соціалістами й кооператорами відбувалися і на Поділлі. Тут справу розвитку національної економіки взяли на себе польські інтелігентні сили з числа великих землевласників на чолі з І.Волошиновським. Вони гуртувалися навколо могилів-подільської філії кам’янець-подільської «Просвіти» й у розвитку кооперації вбачали найкращий засіб для згуртування селян на здоровому прагматичному ґрунті, аби вони не стали легкою здобиччю для соціалістичних демагогів, котрі підбурювали їх до повстання проти польських поміщиків¹⁰.

Тобто українські соціалісти виступали і проти вітчизняних інтелігентів – нащадків колишньої козацької старшини, – й проти польських із числа шляхти. Спільний ворог сприяв тому, що українські та польські прагматично налаштовані інтелігентські сили почали об’єднувати свої зусилля. Фактично у «Просвітах» та кооперативах, на ґрунті протидії розповсюдження в українському суспільстві соціалістичної демагогії, розпочалося примирення між нащадками

тих козаків і шляхтичів, які в криваві часи Хмельниччини в жорстокій міжусобній війні нищили і Польщу, і Україну.

Українські кооперативи та «Просвіти» своєю економічною, культурною та освітньою діяльністю сприяли підвищенню національної самосвідомості та самоповаги в українських робітників, котрі починали активно протидіяти колонізаторській діяльності великого західного капіталу. Розвиткові вітчизняної кооперації багато в чому посприяла допомога з боку єврейської громади в Україні. Без неї українцям, в силу їх національної ментальності навряд чи вдалося б за порівняно короткий строк вивести свій кооперативний рух на такий рівень, що українські кооперативні установи почали становити певну конкуренцію навіть більш фінансово та промислово потужним підприємствам, заснованим західними капіталістами.

Допомога українцям з боку євреїв була цілком закономірною. Останні почали активно допомагати українцям у справі заснування власних фінансово-економічних інституцій, вбачаючи в них своїх спільників проти російських чорносотенних сил. Навчені гірким попереднім досвідом, євреї розуміли, що головним компонентом у чорносотенній ідеології є теза про обов'язок кожного віддати життя в ім'я чи то імперії. У разі, коли подібні марення захоплять розум значної маси населення, можна переходити до наступного етапу – заклику до пограбування та фізичного знищення євреїв, звинувативши їх у тому, що вони не бажають віддавати своє життя заради «вищих ідеалів» і тому є «ворогами нації». Для того, щоб запобігти цим злочинам, найбільш передові представники єврейства головну увагу акцентували на сприянні тому, щоб український національний рух був рухом прагматичних ділових людей, які будують свій бізнес на реальних економічних законах і, отже, є несприйнятливими до чорносотенно-погромницької демагогії. Саме євреї першими закликали до об'єднання національної та кооперативної ідеї. Так, відомий діяч кооперативного руху в Україні, євреї за походженням, М.Гехтер писав: «Кооперація мусить бути збудована на національному ґрунті, бо поза межами національності нема ніякого поступу, ніякого розвитку, ніякої культури. З іншого боку, національна ідея мусить мати своєю базою економічні потреби народу, бо інакше вона повисне в повітрі і жодних видів на реалізацію не матиме»¹¹.

Саме завдяки допомозі більш жвавих у фінансовій діяльності євреїв українцям пощастило закласти досить вагомий підмурок під своє національне відродження. Завдяки цьому наддніпрянська інтелігенція починала сповідувати модерні погляди на шляхи цього відродження та розвитку, основною ідеєю котрих є теза про об'єднання зусиль передових представників усіх народів, які заселяли регіон, – українців, росіян, поляків, євреїв заради створення модерної української нації, в котрій не буде місця для конфліктів між представниками різних етносів.

У взаємостосунках з євреями та поляками українці досягли повного успіху. Вони в той час були ідеальними. І тут немає нічого дивного, адже в тоді ні поляки, ні євреї не мали своєї держави і тому повністю підтримували ідею

формування модерної української нації з кращих представників усіх етносів, що проживали тоді в Наддніпрянщині. У взаємостосунках між собою перодові українські, польські та єврейські діячі заради досягнення спільної мети охоче йшли на дуже суттєві поступки одні одним. Цей факт відзначали навіть найзапекліші їхні вороги. Так, один із ідеологів російського чорносотенства С.Щоголев зазначав із приводу того, що українці тимчасово зняли питання про автономію свого краю: «Завоювання такої автономії пов'язане було б для малоросів із перспективою таких поступок польським та єврейським союзникам, що народ би висунув нових антисемітів-Тарасів, нових Гонт і Богданів»¹². Українці, поляки та євреї у своїх спільних діях не гналися за негайними політичними та економічними дивідендами, а працювали на перспективу із врахуванням усіх можливих негативних сценаріїв. У цьому плані вони були різочим контрастом у порівнянні із грабiжницькими діями західного капіталу, який у гонитві за сьогоченними прибутками штовхав Україну в хаос соціальних потрясінь.

Однак головним питанням для українців, притому не лише в політичній, а й у економічній царині, все ж залишалось питання про методи взаємодії з більш численними росіянами. І тут успіхи були вже далеко не такими вражаючими. Притому провина за це лягала як на перших, так і на других.

Росіяни протягом століть звикли вважати українців за «інородців», людей другого, а то й третього сорту і тому були майже неспроможними до компромісів навіть перед лицем спільного ворога. Так, гетьман П.Скоропадський згадував: «Багато шкоди наробили всілякі громадські об'єднання та організації старої Росії. Серед них траплялися і шановні діячі, але вони губилися серед крикливої братії, яка незрозуміло чому лютувала при згадці назви «Україна» або були підкреслено байдужі до нашої справи. Громадські діячі мали великі зв'язки серед київської громадськості. Вони б мені, якби бажали, добряче допомогли б, але найчастіше знаходилися в опозиції. ... Якби вони до питання України підходили не упереджено, якби вони не дивилися зверхньо на українських діячів, а познайомилися з ними, дізнавшись про їхні вимоги та при цьому висловили свої міркування, тоді б із цього обміну думками можна було б отримати велику користь. Ні тоді, ні зараз ці люди із свого середовища не висунули видатних осіб і не створили нічого корисного для Росії»¹³.

Одночасно й серед українських діячів спостерігалось відверте русофобство. Притому воно виявлялось не у ставленні до чорносотенних російських великодержавних шовіністів та українофобів, а стосовно російських видавничих інституцій, котрі в цілому лояльно ставилися до вітчизняного національного руху, видаючи не лише російські, але й українські книжки. Проти подібних ганебних проявів у ньому знову ж таки активно виступили найбільш прогресивні українські діячі. Так, коли певна частина національної інтелігенції виступила в пресі з нападками на російські культурні установи, звинувачуючи їх у русифікаторській діяльності, то проти цього рішуче виступив С.Петлюра. На сторінках газети «Слово» останній переконливо звинуватив цих українців у тому, що своєю «патріотичною» патетикою вони, насправді, прикривають власне не-

вміння та небажання займатися конкретними справами. «Візьмемо, приміром, такі інституції, як Київське або Харківське Товариства Грамотності, – зазначав він, – адже обидва Товариства не вороже ставляться до української просвітньої справи. Обидва видавали й українські книжки... Очевидно, що видавництво цих книжок було б куди більшим, коли б про це подбали самі українці, коли б вони жвавіше взялися до роботи в цих товариствах... Обвинувачення проти русифікаторської діяльності російських культурно-просвітніх товариств на Україні – то доказ нашої байдужості, нашого невміння використати те, що у нас під руками, то доказ нашого безсилля і браку ініціативи»¹⁴. У С.Петлюри, як, до речі, у більшості східних українців, над усім превалювало бажання жодним чином не образити якоїсь нації й усе вирішувати виключно на ринково-демократичних засадах. Так, приміром, він особливо підкреслював, що «Україну заселяють не тільки одні українці. Є в ній також і інші нації, культурному розвитку яких ми не маємо ніякого права робити перешкод та заборон. Але ті товариства, які удержуються на гроші українського народу, повинні стати національними, з російських змінитися на українські. Здійснити це завдання можуть тільки самі українці»¹⁵. Своєю виваженою позицією, котру він потім зрадив, С.Петлюра в той час завоював неабиякий авторитет у провідних прогресивних українських, російських та єврейських діячів.

Про непрості стосунки українців та росіян красномовно свідчили дискусії, що розгорнулися навколо питання про принципи кооперативного будівництва на II Всеросійському з'їзді кооператорів, який відбувся 1913 р. у Києві. Українські представники вимагали, щоб кооперативне будівництво йшло знизу вгору, а керівники московських відповідних установ проектували покрити територію України своїми відділами. Хоча сам з'їзд проходив у нервовій обстановці, оскільки ніхто не хотів поступатися, все ж було прийняте рішення, в котрому обидві сторони зробили крок назустріч один одному. Так, представники Москви згодилися не створювати загальноімперського кооперативного союзу, доки на місцях не будуть сформовані обласні структури. Українські кооператори зняли вимогу про те, щоб розбудова кооперації в імперії йшла обов'язково знизу вгору¹⁶.

Ці невеликі взаємні поступки між росіянами та українцями були разом із тим великим кроком у справі формування в Наддніпрянщині ідеології здорового глузду, коли на зміну голим закликам до боротьби не на життя, а на смерть прийшло вміння правильно оцінювати обстановку, ставити конкретні завдання та досягати їх, виходячи з існуючих умов.

Отже, напередодні Першої світової війни представникам передових українських, російських, польських та єврейських кіл, не зважаючи на деякі, а часом і значні розбіжності в ідейних позиціях, все таки пощастило покращити матеріальний і культурно-освітній стан значної частини українського суспільства. В результаті українці вже не згоджувалися працювати за мізерну плату на західних капіталістів і більш активно відстоювали свої економічні та національно-культурні права. Все це викликало невдоволення великого іноземного капіталу,

представники якого постійно тисли на маріонетковий уряд Миколи II, аби він посилював репресії проти українців.

Ці репресії особливо посилилися напередодні Першої світової війни. Для цього проантантівський імперський уряд не соромився використовувати відвертих російських чорносотенців-антисемітів. Так, один вже згадуваний російський шовініст С.Щоголев, вимагаючи знищення українських кооперативних інституцій, зазначав: «У Києві виникли нотаріальним порядком товариства «Український агроном», «Український вчитель» та «Український технік», які мають на меті пропаганду української мови, видання брошур для народу, а також товариство «Наша кооперація», що видає досить тенденційну газету того ж найменування.»¹⁷ Він вимагав негайно закрити всі українські кооперативні установи. Це вже було безглуздя. Адже лише люди, які абсолютно втратили розум, могли вимагати знищити соціально-економічну інфраструктуру прифронтового регіону напередодні війни, щоб лише не давати населенню альтернативні засоби заробітку.

Після початку Першої світової війни російський уряд, не маючи юридичних підстав закрити у зв'язку із воєнним станом українські економічні інституції, спромігся все ж суттєво обмежити їх успішну діяльність, заборонивши такі українські періодичні видання як «Рілля» та «Наша кооперація». Показово, що цей свавільний акт царизму в Петроградському бюро при департаменті землеробства навіть «не помітили». Так, у «Справочнике по сельскохозяйственной периодической печати на 1915 год» і «Рілля», й «Наша кооперація» фігурували як такі, що виходили на 15 травня того року¹⁸.

Утиски по відношенню до українських агрономічних та кооперативних установ, завдавши значної шкоди національному рухові, разом з тим викликали ще більший потяг до українського друкованого слова. Притому цей процес стрімкого втягування рядових кооператорів до боротьби за національні права українців проявлявся на всій території Наддніпрянщини. Тобто, ми можемо говорити, що утиски царизму по відношенню до українців на початку Першої світової війни не змогли знищити національний рух, котрий черпав свої сили із самої гущі народних мас.

Так, приміром, у Полтаві 8 листопада 1915 р. відбулося засідання місцевих кооператорів з нагоди 50-річчя кооперації в Наддніпрянщині. На ньому було висунуто вимогу вести кооперативну пропаганду українською мовою, і у зв'язку з цим постало питання про національну школу. Разом із тим було вказано на недоліки в діяльності самих кооперативів, які не використовували всі можливості для пропагування кооперації українською мовою. Зокрема, сільськогосподарському товариству було зауважено, що воно користується тільки російською. Після бурхливих дебатів було ухвалено друкувати українською мовою газету «Полтавський кооператор» та прийнято резолюцію: «В школах у місцевостях з українським населенням викладання має вестися українською мовою»¹⁹. На аналогічному з'їзді в Одесі в тому ж 1915 р., незважаючи на утиски з боку міської адміністрації, також були прийняті рішення, які сприяли впровадженню україн-

ської мови в кооперативну діяльність²⁰. Відповідний з'їзд у Києві, який відбувся на початку 1916 р., беручи до уваги численні перешкоди, що стосуються обмеження українського слова, прийняв таку резолюцію: «Визнаючи, що широка культурно-просвітня діяльність кооперативів... повинна в основі своїй мати національний ґрунт, з'їзд визнає необхідність відміни національних обмежень для всіх національностей, і в тому числі: 1) відміни обмежень українського слова, 2) відміни обмежень української преси та видавництв, 3) відновлення колишніх та відкриття нових культурно-просвітніх і наукових українських організацій, 4) необхідність української школи»²¹. Цю резолюцію з'їзд ухвалив видрукувати українською мовою та розповсюдити по селах. На Поділлі, під час Першої світової війни також спостерігається зростання національної активності серед місцевих кооператорів. На початку серпня 1916 р. відбувся з'їзд Подільського союзу кредитових товариств, на якому відверто зазначалося те, що під час проведення своєї економічної діяльності його представники мають користуватися українською мовою. Було вирішено до наступного річного з'їзду розробити програму кооперативного журналу останньою²².

На жаль, під час Першої світової війни український кооперативний рух зазнав великих втрат. Це пояснювалося тим, що багато українських кооператорів, як законслухняних громадян, пішли на фронт і там загинули, заплативши своїм життям за тупість та бездарність царських генералів і ненажерливість тих, хто наживався на цій не потрібній для українського народу братовбивчій війні, коли галичани та наддніпрянці змушені були стріляти одні в одних. Так, 3 вересня 1915 року в бою під Перемишлем поліг смертю героя видатний кооперативний український діяч, інструктор по кооперації Подільсько-Губернського земства П. Брага. Загиблий був сином священика і виховувався в Подільській семінарії. Він став в перші ряди борців за зміну системи освіти, за поліпшення матеріального стану українського народу. За участь в цій боротьбі він разом з 60 товаришами був виключений із семінарії перед самими іспитами. Після цього П. Брага навчався на сільськогосподарських курсах при Київському політехнічному інституті, бо йому завжди хотілося знайти таку роботу, щоб бути ближче до народу, працювати на його користь. Потім він зайняв посаду інструктора по кооперації на Волині, а пізніше – в рідному Поділлі»²³.

В той же час переважна більшість українських соціалістів на чолі з В. Винниченком усіяко ухилялася від служби в російській армії, оберігаючи власне життя для подальшої революційної боротьби. Разом з більшовиками вони вели серед українців формально цілком правильну агітацію проти війни в інтересах великого західного капіталу, нещадно критикуючи тих лояльних до російської влади українців, котрі не поділяли їхніх поглядів.

Тобто під час Першої світової війни в українському суспільстві відбулася надзвичайно трагічна для подальшої долі нашого народу подія – крах представники нації, не зорієнтувавшись у складній політичній ситуації, пішли по хибному шляху, підтримавши у питанні війни проантантівську російську владу, а гірші зуміли оперативно правильно визначити свій політичний курс. Усе

це підірвало сили поміркованої частини української інтелігенції, і, навпаки, посилило агресивну позицію українських соціалістів та більшовиків.

В результаті у 1917 р. владу в Україні захопили саме українські соціалісти, створивши майже недіездатну так звану «Центральну Раду», відтіснивши на узбіччя тих вітчизняних діячів, які були здатними працювати, а не займатися політичним словоблудством та популізмом. Дуже скоро українські соціалісти розвалили всю і так постраждалу від війни економіку України. Як потім згадували сучасники тих подій, слова «Центральна Рада» і «Генеральний Секретаріат» стали для українського загалу лайливими. Їх справедливо критикували за те, що вони демобілізували армію, не зміцнили влади, не провели земельної реформи, довели країну до руїни, анархії, голоду. Й найгірше, що ненависть та зневага перекидалися на все українське – мову, газети, культуру, книги, побут²⁴.

Використовуючи ці обставини, а також свої попередні успіхи в ідеологічній обробці українського населення, більшовики під командуванням Антонова-Овсієнка 30 грудня 1917 р. розпочали агресію проти України. У своїх діях лєнінці спиралися на своїх агентів, котрі напередодні вступу червоних до Катеринослава, Павлограда й Олександрівська вчиняли там заколоти, що суттєво полегшувало просування більшовиків²⁵. Переважна більшість українського війська або зберігала нейтралітет, або навіть чекала приходу більшовиків, котрі обіцяли забрати землю в багатих і роздати її бідним. Як бачимо, на початку 1918 р. вперше спрацював план більшовиків використати українських соціал-демократів для розхитування ситуації в Україні з метою подальшого захоплення влади. Лише за допомогою німецької армії українцям вдалося тимчасово скинути більшовицьке ярмо і замість кволої та безсилої Центральної Ради проголосити уряд гетьмана П.Скоропадського.

Йому вдалося майже відразу стабілізувати сільське господарство та легку промисловість, у той час як велика була майже повністю дезорганізованою. Це стало наслідком того, що дрібний та середній бізнес в Україні був у руках національних сил, котрі орієнтувалися на задоволення нагальних життєвих потреб українського народу, а велика промисловість, навпаки, належала антинациональним силам, які не були органічно пов'язані з суспільством. Більш того, дрібні, часто кустарні чи напівкустарні українські підприємства, об'єднавшись у спілки, почали активно субсидувати вітчизняну культуру, науку й освіту. Виділяючи гроші українським школам, підприємці вимагали від них, щоб учням тут викладалися основи кооперації. Так, правління «Дніпросоюзу» надало фінансову допомогу Ржищівській гімназії на Київщині з умовою, що вона навчатиме своїх учнів кооперації. Крім того, останній на свої кошти організував кооперативну школу ім. В.Доманицького, в якій викладали українську мову, історію і теорію кооперації, українознавство, основи політекономії та статистики. Накладом «Дніпросоюзу» було видруковано величезну кількість нових шкільних підручників українською мовою. До жовтня 1918 р. він видав 4 млн друкованих аркушів цієї продукції²⁶.

При видавничому відділі «Дніпросоюзу» було створено склад книжок і книгарню для продажу його видань. Якщо за 6 місяців 1917р. було продано друкованої української продукції на суму 142.232 крб, то в 1918 р. – понад 1 млн крб. За фінансової підтримки з боку «Дніпросоюзу» й «Українбанку» наддніпрянські просвітяни приступили до створення та відкриття українських університетів. На відкритті першого Державного українського університету у Києві 6 жовтня 1918 р. голова правління «Українбанку» Х.Барановський заявив: «Банк бере на себе ініціативу в справі утворення організації, котра дбатиме про матеріальну допомогу українському студентству, і сам допомагатиме цій організації матеріально»²⁷. Під час відкриття просвітянами Державного українського університету у Кам'янці-Подільському 22 жовтня 1918 р. «Українбанк» асигнував 25 тис. крб. «Дніпросоюз» й «Українбанк» фінансували «Просвіти» на Катеринославщині та українське видавництво «Рух» у Харкові, київський «Союзбанк» опікувався місцевою «Просвітою»²⁸. Як бачимо, українська нація за П.Скоропадського почала набирати модерних, цивілізованих європейських форм, усіяючи сприяючи забезпеченню як високих соціальних стандартів українського населення, так і його культурно-освітнього рівня.

У своїх діях гетьман підкреслював, що для національного відродження потрібно виховати нове українське громадянське суспільство із числа людей різних національностей, але здатних мислити по-державницькі. Так, П.Скоропадський зазначав: «Якщо нині Директорія не набереється розуму, вижене всіх російських чиновників, а посадить на їхнє місце своїх безграмотних молодиків, то матимемо той же хаос, що й при Центральній Раді. Колись я казав лівим українцям: «Почекайте, не поспішайте, виростіть свою інтелігенцію, своїх спеціалістів для всіх галузей державного управління, а потім вже беріться за українізацію»²⁹.

Як бачимо, гетьман, котрого завжди і більшовики, і українські соціалісти зображали людиною з минулого, ретроградом, який в той час, як в Європі рушилися імперії, намагався відродити в Україні вже відмираючий монархічний лад, насправді був людиною з майбутнього. Він розумів, що новітня українська нація зможе виникнути лише при плідній взаємодії всіх етнічних груп, які проживали тоді у державі. А українські соціалісти, всупереч широко афішованій ними прихильності до суспільного прогресу, насправді, були ретроgrадами, які роздмухували в Наддніпрянщині і соціальну і міжнаціональну ворожнечу. Так, згадуваний вже представник української соціал-демократії С.Петлюра, підбурюючи українських селян іти на повстання проти П.Скоропадського та будучи неспроможним дати хоч якусь конкретну економічну програму, скотився до відвертого чорносотенства під соціалістичними лозунгами. Так, він обіцяв повсталим селянам після здобуття Києва віддати на пограбування єврейські квартали міста³⁰. Це вже було навіть не ретроградством, а якимось диким середньовіччям. Однак і те, що недосвідчених, без належних знань молодиків С.Петлюра ставив на керівні пости, і єврейські погроми подобалися значній частині українського селянства, котрій хотілося самим стати керівниками і ко-

ристуватися всіма благами свого панівного становища, байдуже, що вони не спроможні були виконувати елементарні адміністративні функції. Особливо ці настрої були розповсюджені серед соціалістично налаштованої селянської молоді.

Головною причиною цього була недостатня свідомість та освіченість селян. Адже українським просвітянам та кооператорам було фізично неможливо за такий незначний проміжок часу швидко навчити мільйони людей орієнтуватися у кон'юктурі ринку, правильно розраховувати перспективи зростання чи падіння курсу акцій того чи іншого підприємства тощо. Для вкорінення цієї ідеології у свідомість переважної частини українського суспільства потрібен був значний проміжок часу без воєн та революційних потрясінь, якого, на жаль, у просвітян не було. Тому свідомість наддніпрянців дуже відставала від свідомості громадян європейських країн. Так, І.Кістяківський зазначав: «Ми всі, хто суціль в Україні, за винятком галичан, не жили ніколи за конституційного ладу, нездатні вибирати вождів нації і самим бути обраними. Хто більше пообіцяє, до того юрба й перебігає. У цьому плані більшовики, як найбільші брехуни, цілком можливо, перетягнуть на свій бік більшість українців. Вони не дадуть нашим селянам землі, бо категорично проти приватної власності. Більшовики повернуть кріпосне право в найгірших його проявах і заженуть селян у рабство. Селяни для більшовиків – найбільші вороги після буржуазії, бо також є власниками. Я не пророк, але скажу, що саме селян, за їхню неперобітливність, за їхню продажність, за їхню байдужість до національної ідеї і держави, чекає велика трагедія. Більшовики їм, селянам, переламають хребта...»³¹.

Однак, на жаль, переважна більшість українських селян, особливо молоді, не мала інтелекту, рівного інтелекту І.Кістяківського, і тому не могла розібратися в підступності більшовицької пропаганди. Разом з тим, їх приваблювала перспектива отримати все й одразу, вони не усвідомлювали того, що безплатний сир буває лише в мишоловці. Так, майбутній український поет В.Поліщук, пізніше розстріляний більшовиками, писав у своєму «Щоденнику»: «17 квітня 1918 року. Учора вибрано мене головою Волосного Земельного комітету. Земля цілої волості: сади, ліси, води, будинки – панські і громадські – переходять у моє керування. А ще робочі люди, машини, коні, насіння, риба... Оклад 200 карбованців у місяць, прогонні, суточні на роз'їзди по селах, опалення, світло, коні. А мені всього 20 літ»³². Особиста вигода для українських соціалістів не лише змушувала їх ігнорувати справжні інтереси українського народу, але й подавлювала у них інстинкт власного самозбереження, не дозволяючи збагнути того, що вони будуть знищені одразу після виконання ними злочинної роботи по дестабілізації суспільства шляхом знищення економіки та розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Оцінюючи злочинні й антидержавні дії українських соціалістів, гетьман П.Скоропадський зазначав: «І тоді, і зараз я не сумніваюсь, що коли б ці люди взялися проводити свої соціалістичні експерименти, створивши свій соціалістичний уряд, то негайно, за шість тижнів Україна стане здобиччю

ненажерливого молоха більшовизму. А далі більшовизм знищить в країні всяку культуру, а наш чудовий край перетворить на пустелю. І тоді, аби вийти якось із руїни, катастрофи і хаосу, до якого довів більшовизм, у нашому краї запанує дикий капіталізм. І не той, що жеврів у нас с'як-так, кволий і безсилий, а всесильний, під ногами якого плазуватиме наш обманутий народ»³³. Як бачимо, ще у 1918 р. гетьман передбачав, що в російському більшовизмі за мішурою лівацьких гасел приховується потворне обличчя дикого капіталізму, якому для захоплення абсолютної влади в Україні потрібно спочатку знищити всі національно-культурні, освітні та економічні надбання її народу.

Попри військову поразку, за нетривалий час свого правління П.Скоропадському пощастило закласти у свідомості населення підвалини принципово нової української національної ідеї, в основі якої була співпраця кращих представників всіх народів, що населяли територію держави. Тобто 1918 рік в історії України був таким переломним моментом, коли старий негатив, що нагромаджувався в українській нації протягом століть, своєю гігантською масою наклав, але так і не зміг повністю придушити паростки того нового, що почало виникати в українському суспільстві на рубежі XIX – поч. XX ст. У 1918 р. об'єктивно показав свою повну неспроможність інтегральний націоналізм Д.Донцова, а нова ідея П.Скоропадського про створення модерної української нації на основі співпраці всіх етносів, які населяли державу, почала поступово проникати в свідомість вітчизняного загалу.

Ця ідеологія допомогла українцям вистояти і в часи сталінського терору, і в часи гітлерівської окупації, коли поневолювачі намагалися нацькувати одні народи України проти інших. Так, в часи страшного сталінського голодомору міське населення, котре в той період складалося переважно з росіян, поляків та євреїв, ділилося останнім шматком хліба з вмираючими селянами, серед яких переважали етнічні українці. А коли трохи згодом фашисти спробували нацькувати останніх на росіян, поляків та євреїв, то лише жменька виродків погодилася співпрацювати із окупантами, а сотні тисяч українців, ризикуючи життям, рятували євреїв від смерті у фашистських катівнях.

Перемога в Другій світовій війні, попри надзвичайно тяжкі людські та матеріальні втрати, надзвичайно зцементувала суспільство. Українцям у той час сприяли і зовнішні обставини. Так, під час війни на перші ролі в комуністичній партії та у військовому відомстві СРСР прийшли колишні фронтовики, які в жорстокій боротьбі перемогли фашизм і вже не бажали терпіти знущання сталінсько-берієвського режиму та його каральних органів, які, як і раніше, продовжували лишатися збіговиськом патологічних садистів та вбивць. У 1953 році оновлена КПРС за допомогою армії скинула владу чекістів. У СРСР в цілому та в Україні зокрема розпочалася хрущовська відлига. По українському радіо регулярно звучали українські пісні, читалися поетичні й прозові твори вітчизняних класиків та тогочасних авторів. Це в свою чергу підносило національну самосвідомість українців, створювало в суспільстві інтерес до того чи іншого питання їх історії, культури, освіти.

Важливим було також те, що в Україні всі ці зміни провадилися під керівництвом не якогось партійного бюрократа, якому було байдуже, яку вказівку Москви виконувати – чи дозволяти українську культуру, чи забороняти, а під орудою П.Шелеста – людини, котра, справді, любила українську мову, культуру та історію. Йому вдалося найти такі форми подальшого розвитку суспільства, котрі були прийнятними для населення заходу, центру й південного сходу України, бо на перше місце були поставлені не якісь абстрактні, відірвані від реального життя ідеї, а задоволення нагальних потреб широкого загалу. І це також було ідеологічною спадщиною від короткочасного правління П.Скоропадського. Однак головним, у чому збігалася політика П.Шелеста та гетьмана, було визнання того, що новітня українська нація має формуватися із кращих представників абсолютно всіх етносів, які заселяли республіку, і головну роль у цій справі мала відігравати передова інтелігенція.

Більшовики, які здобули владу в Україні завдяки тому, що місцеві соціалісти розпалили тут міжетнічні конфлікти, добре розуміли, що їхня влада, та й взагалі влада Росії над Україною буде тривати лише за умови того, що останні будуть продовжуватися і надалі. Це добре розуміли й російські неосталіністи на чолі з Л.Брежнєвим, які на початку 70-х років XX ст. спробували повернути старі порядки. Для того, аби розпалювати в Україні міжетнічну ворожнечу, московські правителі використовували найбільш підступні єзуїтські засоби. П.Шелест згадував: «Брежнєв мені дав завдання доповісти, чому наш «Політвидав» та видавництво «Молодь» видають літературу не російською мовою. Я відповів: «Та тому, що є українська мова і нею розмовляє 75–80% населення республіки. До того ж ці видавництва видають літературу, періодику українською, російською, навіть румунською та словацькою мовами. А якщо, – сказав я, – ми випускатимемо літературу тільки російською мовою, то тоді хто ж буде випускати її українською? Москва? ... Відчувалося, що тут діє якась сила, що намагається внести ворожнечу між народами. Така постановка питання про мову – це прояв справжнього шовінізму. Невже не може зрозуміти вождь всю шкідливість і неспроможність такої постановки питання? Тим більше я знав і бачив, що ми все робили і робимо для інтернаціонального виховання кадрів нашого народу. Я завжди, скрізь можу заявити і підтвердити, що український народ за своїм складом інтернаціональний. Але, як кажуть, у хорошій сім'ї теж можуть бути виродки, адже це стосується не тільки України. Іноді таких виродків породжує не менш потворне і зневажливе ставлення до гострих національних і справедливих прагнень – збереження своєї мови, культури, звичаїв, врешті вікових традицій»³⁴.

Серед радянських високих посадовців, котрі розпалювали в Україні міжетнічну ворожнечу, особливо виділявся тодішній голова республіканського Комітету держбезпеки В.Федорчук – патологічний антисеміт та садист, який особисто катував українських патріотів. Так, П.Шелест згадував: «Негідно поводить себе Федорчук стосовно Нікітченка (попереднього керівника українського КДБ – О.Л): звинувачує його в тому, що послабив дисципліну в комітеті та органах КДБ. Чому київські євреї писали листи до Ізраїлю? (Наче вони

менше пишуть із інших міст, з тої ж Москви?). «Докопується», чому не було справжньої боротьби проти націоналістів і «праці» Дзюби. На його думку, боротьба – це тоді, коли, не розбираючись, запроторюють до в'язниці. ... Від таких тупоголових і народжуються націоналісти.»³⁵. Тут, безперечно, П.Шелест мав рацію – діяльність В.Федорчука посилила серед українського суспільства радикальні антиросійські настрої.

Окрім цього, тодішнє керівництво союзного КДБ на чолі з Ю.Андроповим, за мовчазної згоди Л.Брежнєва, взяло курс на повернення кадебістського контролю над КПРС. Той же П.Шелест зазначав стосовно цього питання: «Мовчати не буду, бо не погоджусь із тим, що партійні органи та їхні керівники ставляться під контроль КДБ. Нехай у Москві знають, що мені все відомо. Знаю, що при прямій постановці цього питання будуть вилітати, і в першу чергу Брежнєв, це він організатор цього ганебного явища в партії.»³⁶. На жаль, П.Шелесту та іншим чесним комуністам з числа колишніх фронтовиків не вдалося зупинити процес кадебізації КПРС. Остаточо завершився цей процес на початку 80-х рр., коли до влади в СРСР прийшов голова радянського КДБ Ю.Андропов, а згодом його ставленик М.Горбачов.

У той час КДБ почало діяти особливо підступно. Для нового пограбування українського народу воно вирішило використати тих покидьків, котрі ще раніше активно співпрацювали з радянськими репресивними органами. Замість того, щоб закликати до боротьби із розграбування партноменклатурою державної власності, ці «патріоти» почали закликати до боротьби з росіянами та євреями, провокуючи тим самим в Україні міжнаціональну ворожнечу. У той же час комуністичний режим безжалісно знищував в афганській кривавій бійні тих українців, котрі виступали за дружбу і співробітництво між усіма народами, які населяли Україну. По відношенню ж до тих українців, які не хотіли бачити своїми ворогами росіян, поляків та євреїв, комуністи діяли за принципом: не хочеш сіяти розбрат між народами України – то іди на вірну смерть, виконуй свій так званий «інтернаціональний обов'язок». Фактично комуністичний режим створив таку ситуацію, коли виступати з антиросійськими, антипольськими та антисемітськими закликами стало матеріально вигідно, а виступати за збереження міжнаціонального миру в Україні – смертельно небезпечно. В результаті значна частина українців, особливо молоді, пішла за вироцценими кадебістами діячами начебто «нової хвилі» руху. Як результат – поки Україну роздирали штучні міжнаціональні протиріччя, партійно-кадебістська номенклатура приватизувала всі створені народом матеріальні цінності. Ситуація вкрай загострилася наприкінці 2004 р., коли стала реальною загроза збройного конфлікту між україномовним заходом і центром України та її російськомовним південним сходом. І знову спрацювали захисні механізми, закладені гетьманом П.Скоропадським та його однодумцями з числа українських кооператорів та просвітян. Відчуття того, що всі українці, незалежно від мови та віри, є громадянами однієї великої європейської держави, переважило штучно роздмухані національні суперечності та ворожнечу.

- ¹ Донік О. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). – К., 2008. – С.85.
- ² Там само. – С.86.
- ³ Ресніт О. Українська революція і робітництво. – К., 1996. – С.36.
- ⁴ Лазанська Т. Історія підприємництва в Україні. – К., 1999. – С.164.
- ⁵ Осауленко Л., Засєкін В. Гетьман України Павло Скоропадський. – Луцьк, 2003. – Книга I. – С.483.
- ⁶ Там само. – С.396.
- ⁷ Там само. – С.475.
- ⁸ Сарбей В. Історія України в дожовтневій більшовицькій пресі. – К., 1986. – С.53.
- ⁹ Осауленко Л., Засєкін В. Вказ. праця. – С.105.
- ¹⁰ Допис редакції // Світова зірниця. – 1909. – С.11–12.
- ¹¹ Гехтер М. Сільська кооперація в Україні російській // Перший український просвітньо-економічний конгрес. – Львів, 1910. – С.596.
- ¹² Щеголев С. Современное украинство, его происхождение рост и задачи. – К., 1913. – С.142.
- ¹³ Осауленко Л., Засєкін В. Вказ. праця. – С.482–483.
- ¹⁴ Петлюра С. Російські культурно-освітні інституції на Україні // Слово. – 1907. – № 27.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Вітанович І. Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк 1964. – С.168.
- ¹⁷ Щеголев С. Указ. соч. – С.97.
- ¹⁸ Сельскохозяйственная пресса на Украине // Украинская жизнь. – 1915. – №11–12. – С.164.
- ¹⁹ Кооперативные съезды // Украинская жизнь. – 1915. – №11–12. – С.129–130.
- ²⁰ Там само. – С.130.
- ²¹ Кооперативный съезд в Киеве // Украинская жизнь. – 1916. – №2. – С.94–95.
- ²² Вести с Подолии // Украинская жизнь. – 1916. – №9. – С.71–72.
- ²³ Смерть на позициях // Украинская жизнь. – 1915. – № 2. – С.86.
- ²⁴ Осауленко Л., Засєкін В. Вказ. праця. – С.49.
- ²⁵ Там само. – С.48.
- ²⁶ Вітанович І. Вказ. праця. – С.241.
- ²⁷ Там само. – С.241.
- ²⁸ Там само. – С.243.
- ²⁹ Осауленко Л., Засєкін В. Вказ. праця. – С.450.
- ³⁰ Там само. – С.396.
- ³¹ Там само. – С.397.
- ³² Там само. – С.136.
- ³³ Там само. – С.475.
- ³⁴ Спогади і щоденникові записи Петра Шелеста // Петро Шелестб «Справжній суд історії ще попереду». Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали. – К., 2003. – С.317.
- ³⁵ Там само. – С.329.
- ³⁶ Там само.